

SOLIQ NAZORATINI AMALGA OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ro'ziqulov Shunqor Tohir o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada soliq organlari tomonidan tekshirish va soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilish amaliyotini takomillashtirish orqali ularning mumkin bo'lgan soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, adolatli soliqqa tortishni ta'minlash va pirovardida soliq tizimining umumiy samaradorligiga hissa qo'shish imkoniyatlarini oshirishi mumkinligi organilgan va xulosalar shakllantirilgan. Maqolada xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitida tatbiq etishning afzalliklari va muammolari yoritilib, milliy soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

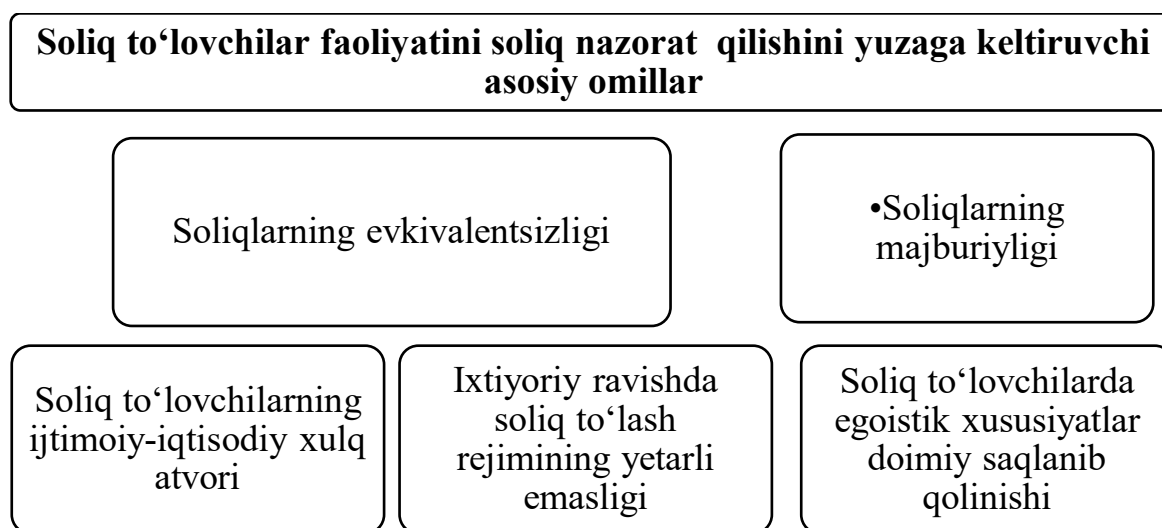
Kalit so'zlar: soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg'or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tizimining samarali faoliyat yuritishi soliq to'lovchilar faoliyati ustidan amalga oshiriladigan soliq nazoratining mukammal tashkil etilishiga bevosita bog'liqdir. Soliq nazorati davlat moliya siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u byudjet daromadlarining barqarorligini ta'minlash, soliq qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qilish hamda soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazorati orqali tartibga solishning nazariy asoslarini chuqur o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Soliq nazorati soliq ma'muriyatchiligida hal qiluvchi rol o'ynaydi va davlat moliyaviy nazoratining asosiy tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Kengroq soliq tizimining bir qismi sifatida u muvofiqlik va samaradorlikni ta'minlaydi. Soliqlarning ichki dinamikasini, xususan, ularning ekvivalent emasligini nazariy jihatdan tadqiq qilish, ularning majburiyligining o'rnatilgan nazariy va amaliy asoslari soliq nazoratida davlatning ishtiroki zarurligini ko'rsatadi.

Soliqlarning ekvivalentlik xususiyati jismoniy yoki yuridik shaxslarning to'lagan soliqlariga mutanosib ijtimoiy xizmatlar miqdorini olmasliklarini, boshqalar esa soliq to'lamasdan yoki minimal badal bilan ko'proq xizmatlardan foydalanishlari mumkinligini anglatadi. Bunday nomutanosiblik soliq to'lovchilar ham yuridik, ham jismoniy shaxslar soliq to'lashdan bo'yin tovlagan taqdirda ham davlat xizmatlaridan foydalanishlari mumkinligini anglab yetishi mumkin. Natijada soliq to'lashdan bo'yin tovlash motivlari kuchayadi. Qolaversa, soliqlarning majburiyligi va soliq yukining ortib borayotgani qonun hujjatlariga rioya qiluvchi soliq to'lovchilarga qo'shimcha

bosim o'tkazadi, shu bilan birga rioya qilishga moyil bo'lmaganlarni soliq majburiyatlarini minimallashtirish yoki to'lashdan butunlay qochish yo'llarini izlashga undaydi. Qayd etilganlar esa, soliq to'lovchilarning faoliyatini soliq nazorati orqali tegishli tadbirlarni amalga oshirilishini taqozo etadi. Darhaqiqat soliq nazoratini tashkil etish davlat soliq xizmati organlari uchun tashkiliy va iqtisodiy jihatdan qo'shimcha vazifa hisoblanadiki, mazmunan olib qaralgan davlat sarf xarajatlari jihatidan bu unchalik iqtisodiy nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Biroq, yuqorida qayd etilgan holatlar mavjud bo'lar ekan, davlatning faoliyatida soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazorati orqali muvofiqlashtirib turish zarurat bo'ladi.

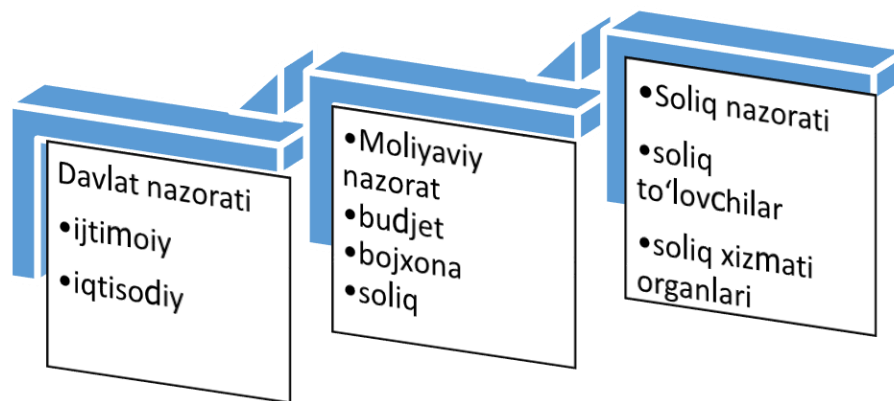
1.-rasm. Soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazorat qilishini yuzaga keltiruvchi asosiy omillar¹

Keltirilayotgan (1-rasm) rasmdan ko'rinadiki, soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazorat qilishini yuzaga keltiruvchi asosiy omillar qatoriga soliq to'lovchilarning ijtimoiy-iqtisodiy xulq atvori, ixtiyoriy ravishda soliq to'lash rejimining yetarli emasligi hamda soliq to'lovchilarda egoistik xususiyatlar doimiy saqlanib qolinishini ham kiritish mumkin. Soliq to'lovchilarning ijtimoiy-iqtisodiy xulq atvori shunday omilki, yuridik shaxs sifatida soliq to'lovchi bo'lsa, bu yerdagi korporativ soliq madaniyatining darajasi muhim rol o'ynaydi.

Soliqlarni ixtiyoriy ravishda to'lash jarayoni mavjud bo'ladi, ammo, budjet daromadlari va davlatning moliyaviy ehtiyojlari jihatidan bu yetarli bo'lmaydi, demak majburiylik soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazoratini o'rnatishni taqozo etadi, aks, holda ixtiyoriy to'langan soliqlar yetarli emas. Egostik manfaatlar (o'z manfaatidan boshqalar, jumladan, davlat manfaatlaridan ustun qo'yish) soliq majburiyatlarining yetarli va to'liq bajarilishiga to'sqinlik qiladi. Bu esa, agar soliq nazorati tashkil

¹ Mual if tomonidan ishlab chiqilgan.

qilinmasa va u to'g'ri amalga oshirilmasa, jamiyat (budjet) manfaatlariga putur yetkazilishi mumkin va tabiiy deb xulosa qilishga olib keladi.

2-rasm. Davlat nazoratining shakllari²

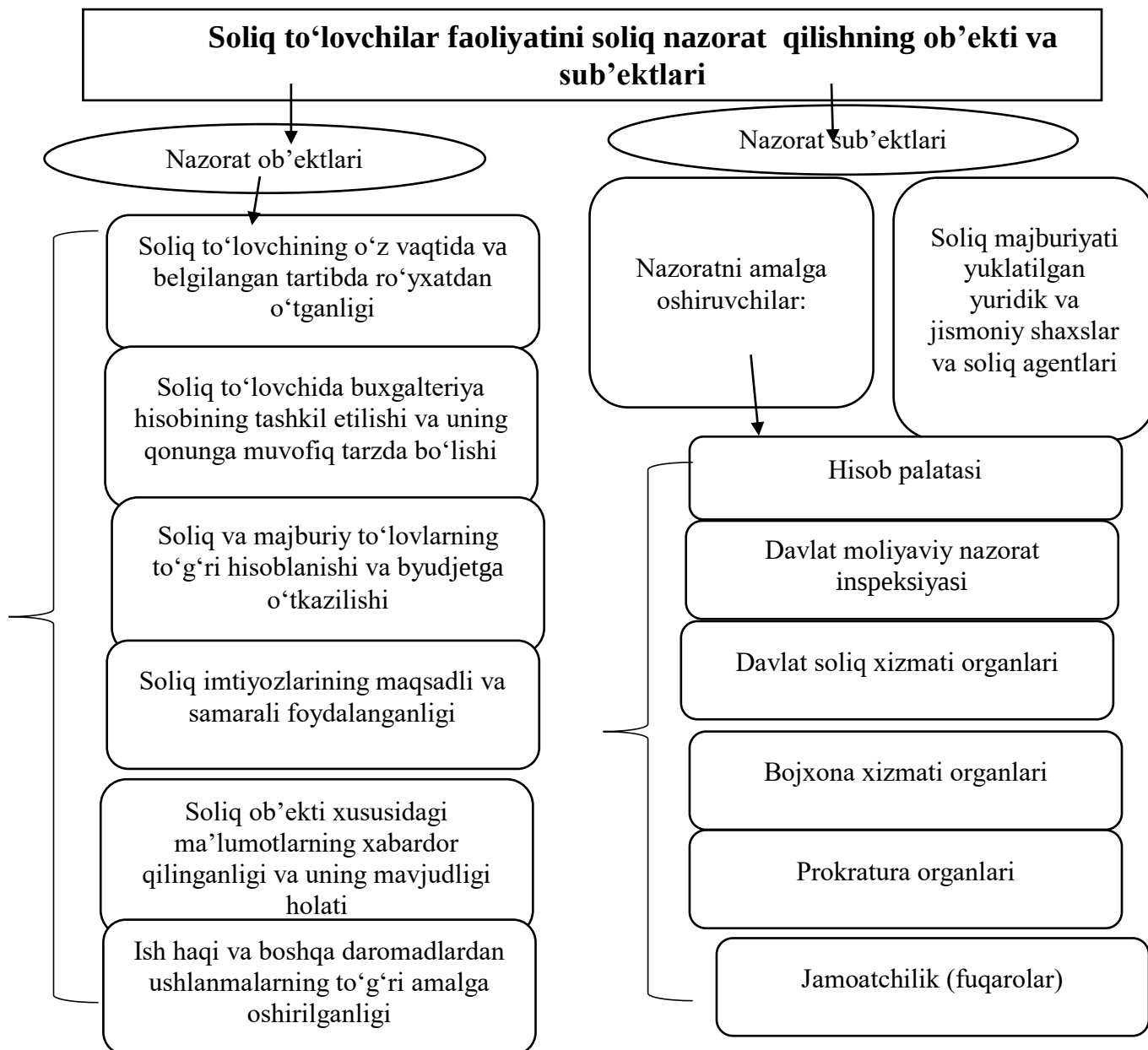
Davlat nazorati asosan uning turli funktsiyalari bilan shakllanadi, soliq nazorati moliyaviy nazoratning hal qiluvchi jihatini hisoblanadi. Byudjet nazorati asosiy e'tiborni davlat budjetidan ajratilgan mablag'lar oluvchilar tomonidan to'g'ri o'zlashtirilishini ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, soliq nazorati kutilayotgan soliq tushumlarining belgilangan miqdorlarda undirilishi va davlat budjetiga tushishini ta'minlashga qaratilgan. Binobarin, soliq nazorati ikkita asosiy yo'nalishda faoliyat yuritadi: soliq to'lovchilar faoliyatini monitoring qilish va soliq organlarining soliq tushumlarining to'g'ri undirilishi va byudjetga taqsimlanishini ta'minlash bo'yicha harakatlarini nazorat qilish. Soliq nazoratiga bunday ikki tomonlama yondashuv uning faoliyatining asosini tashkil qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, soliq to'lovchilar monitoringi faqat soliq organlari bilan cheklanib qolmaydi. Soliq nazorati davlat va jamoatchilik nazoratini o'z ichiga oluvchi kengroq jarayon bo'lib, manfaaddor tomonlar va organlarning keng doirasini qamrab oladi. Ushbu kompleks tizim soliq nazorati obyektlarini ham, subyektlarini ham har tomonlama baholash imkonini beradi. Ushbu kontseptsianing aniqroq va ilmiy ifodasini ta'minlash uchun soliq nazorati tuzilishini diagrammada tasvirlash mumkin.

Yuqorida keltirilgan rasmdan ko'rish mumkinki, soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilishda ob'ekt va sub'ektlarning o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni keltirib chiqaradi. O'zbekistondagi moliyaviy qonunchiliklarga ko'ra, soliq to'lovchilarda soliq nazoratini amalga oshirish bir nechta davlatning organlari o'z funktsiyalari jihatidan vakolatli hisoblanadi. O'zbekiston respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq "soliq, bojxona organlari va boshqa vakolatli organlar, prokuratura organlari hamda tergov organlari soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilishlari, o'zlari olib borayotgan soliq tekshiruvlari haqidagi o'zida mavjud materiallar to'g'risida bir-birini xabardor

² Mual if tomonidan tuzil gan.

qiladi. Shuningdek mazkur organlar o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa zarur axborot bilan almashishni amalga oshiradi. Bunday xabardor qilish tartibi mazkur organlar o'rtasidagi kelishuvlar bilan belgilanadi"³. Bojxona xizmati organlari esa, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan tovarlarning O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tilishi munosabati bilan ushbu tovarlar bo'yicha to'lanishi lozim bo'lgan soliqlarga nisbatan o'z vakolatlari doirasida soliq nazoratini amalga oshiradi.

3-rasm. Soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazorat qilishning ob'ekti va sub'ektlari⁴

³ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 135 модда.

⁴ Мual l if tomonidan tuzil gan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi ham bevosita bo'lmasada, o'z vakolatlari va funksiyalari asosida budjet va soliq to'lash majburiyati yuklatilgan davlat korxonalarida "mehnatga haq to'lash bo'yicha belgilangan razryadlarga, lavozim maoshlari, ustamalar, ish haqiga qo'shimchalar va boshqa to'lovlar miqdorlariga rioya etilishini o'rganish asosida ortiqcha to'lovlarning oldini olish budjet tashkilotlarida ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlarning to'g'ri hisoblanishini nazorat qilish va ortiqcha to'lovlarning oldini olish" yuzasidan nazoratni olib boradiki, uning bu faoliyati natijasida mantiqiy-nazariy jihatdan qaralganda soliq nazorati jarayoni ham parallel ravishda kelib chiqadi.

Biroq, respublikamizdagi 600 mingdan ortiq yuridik shaxs, 6 mln.ga yaqin jismoniy shaxs sifatida soliq to'lovchilarning barchasi ham insofli soliq to'lovchi deb hisoblashga hali yetarlicha asoslar mavjud emas. Shu jihatdan olganda soliq to'lovchilar faoliyatini soliqqa tortish jihatidan nazorat qilish jarayoni va munosabatlari keng qamrovli va murakkab jarayon sifatida mavjud bo'ladi. Uni, ham budjet manfaatlari, ham soliq to'lovchilar manfaatlari jihatidan samarali tashkil etish, bunda nozik holatlarni keng tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi. Keyingi vaqtlarda soliq tizimimizda soliq nazoratini amalga oshirishda soliq to'lovchilarning o'z kontragentlari bilan bog'liq munosabatlarini tahlil va tadqiq qilib borish ana shunday nozik va murakkab hamda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Xulosa va takliflar.

Soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilishda riskka asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish, raqamli soliq nazorati vositalarini rivojlantirish hamda soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish orqali soliq nazoratining samaradorligini oshirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси-Тошкент: Фафур Фулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.

S.M.Olennikov. Kvalifikatsiya ukloneniya ot uplaty nalogov po ob'ektivnym priznakam sostava prestupleniya. // Yuridicheskaya otvetstvennost i otvetstvennye yuristy. 2017. №4. S.37-42.